

M. Lenerz-de Wilde, ZIRKELORNAMENTIK IN DER KUNST DER LATENEZEIT, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, t. 25, München 1977, ss. 142+X, 68 tablic, 15 rycin i 10 map w tekście.

Ostatnie lata przyniosły wyraźny wzrost zainteresowania problemami sztuki celtyckiej okresu lateńskiego. W wyniku najnowszych opracowań, takich zwłaszcza badaczy jak C. Fox, O. H. Frey, J. V. S. Megaw, F. Schwappach, V. Kruta, nastąpiło wyraźne pogłębienie znajomości tych zagadnień w stosunku do fundamentalnej, wciąż stanowiącej punkt wyjściowy do wszelkich studiów nad sztuką wczesnoceltycką monografii P. Jacobsthala. Omawiana praca mieści się ściśle w nurcie współczesnych badań, zarówno z uwagi na założenia wstępne sformułowane przez Autorkę, stosowane metody badań, jak również charakter wniosków.

M. Lenerz-de Wilde wybrała jako przedmiot swych studiów dość liczną grupę spośród zabytków celtyckiego rzemiosła artystycznego z początkowych faz okresu lateńskiego (głównie LT A), a mianowicie przedmioty zdobione przy użyciu cyrkla; skoncentrowała się przy tym zwłaszcza na analizie zabytków metalowych tworzących główną ich masę, a mniej uwagi poświęciła również dość licznym, lecz ornamentowanym w sposób z reguły bardziej prosty naczyniom glinianym. Warto zaznaczyć, że zabytki zdobione powyższą techniką stanowią ok. 1/5 wszystkich wyrobów metalowych związanych z wczesnym stylem sztuki celtyckiej.

Pracę poprzedziła M. Lenerz-de Wilde częścią wstępną, w której przytoczyła krótko dowody stosowania cyrkla przy wykonywaniu ornamentów w epokach wcześniejszych w Europie (prymitywny tzw. cyrkiel sznurowy) i na Bliskim Wschodzie oraz zwróciła uwagę na importowane wyroby greckie zdobione za pomocą tej techniki (m.in. słynny krater z Vix). Następnie zestawiała nieliczne znaleziska metalowych cyrkli oraz zamieściła zwięzłe omówienie stanu badań nad sztuką lateńską. Kolejny krótki rozdziałek (s. 16-18) został poświęcony zasadom geometrii, które były wykorzystywane przy stosowaniu cyrkla przez rzemieślników celtyckich. Autorka wyjaśniła teoretycznie, posługując się danymi o stanie matematyki u Greków w V w. p.n.e., rozpoznane przez siebie używanie w praktyce przez rzemieślników celtyckich takich metod, jak „złoty podział odcinka”, umiejętność podziału koła na 3 i 5 równych części, a także budowy pięciokąta regularnego.

Jedną z zasadniczych części pracy tworzą dwa następne rozdziały (s. 19-35, 42-51), omawiające sposoby konstruowania ornamentów na wyrobach metalowych przy użyciu cyrkla. Autorka wyróżniła dwie zasadniczo odmienne ich metody: liniowy układ wątków oraz wkomponowanie ich w koło. Wydziela się też częściowo zdobienie faler, najbardziej skomplikowane, niekiedy bowiem nawet sam kształt i proporcje budowy falery zostały zaprojektowane przy użyciu cyrkla. W wielu przypadkach ujawnienie zasad konstrukcji ornamentu wymagało bardzo żmudnej pracy ze względu na ich złożoność oraz stosowanie poszczególnych wątków zarówno w postaci pozytywów, jak i negatywów. Autorka wychwyciła tu wyraźne zróżnicowanie między Szampanią a obszarem kultury Hunsrück-Eifel i doliny Neckaru. Na pierwszym z tych terenów (strefa grobów z rydwanami) dominują wątki geometryczne — szczególnie w układzie promienistym („szprychowym”) oraz kwiatu lotosu, wykonywane głównie na falerach brązowych. W Nadrenii zaś (strefa „grobów książęcych”) występują wyłącznie motywy krzywolinijne (spirale, palmy, liry, „układy wirujące”) w skomplikowanych kompozycjach, bardzo często na wyrobach ze złota. Wyróżniać też się zdaje obszar Czech, skąd znana jest jednak tylko nieznaczna liczba zdobionych tą techniką przedmiotów. Wspomniane różnice ujawniły się głównie w charakterze ornamentyki cyrklowej, a nie dotyczą zdobnictwa wykonywanego innymi technikami, co pozwala uznać te strefy za rejony oddziaływania różnych warsztatów produkcyjnych.

Następny rozdział (s. 52-55) został poświęcony chronologii omówionych uprzed-

nio zabytków metalowych. Trzy spośród nich należą jeszcze do zespołów z fazy HA D₃, zdecydowana większość to egzemplarze wczesnego stylu sztuki celtyckiej, to znaczy pochodzą z V w. p.n.e. (wyjawszy pierwszą jego ćwierć), a najmłodsze formy reprezentują już styl Waldalgesheim (IV w. p.n.e.).

W rozdziale dotyczącym wczesnolateńskiej ceramiki zdobionej stempelkowo (s. 56-62), motywami skonstruowanymi za pomocą cyrkla, z nielicznymi wyjątkami prostymi, Autorka nie wyszła poza znane ustalenia F. Schwappacha.

Kolejny rozdział (s. 63-82) poświęciła M. Lenerz-de Wilde stosowaniu cyrkla do konstrukcji ornamentów w sztuce greckiej i etruskiej. Zasadniczym wnioskiem dokonanego przeglądu jest stwierdzenie, iż Celtowie przejęli tylko niektóre motywy wykonywane cyrklem przez Greków. Cyrkiel w świecie śródziemnomorskim odgrywał ponadto rolę środka pomocniczego umożliwiającego bardziej precyzyjny rysunek sporządzany bezpośrednio na przedmiocie. Celtyccy rzemieślnicy, producenci luksusowych wyrobów złotych i brązowych, uczynili z cyrkla środek służący przede wszystkim do komponowania skomplikowanego rysunku. Zasadnicze różnice występują też w zasobie stosowanych wątków. Motywy często spotykane w zdobnictwie greckim, jak np. rozeta, w sztuce celtyckiej są bardzo rzadkie i poza nielicznymi wyjątkami znane z ceramiki. Wpływ grecki w omawianym zakresie polegał więc głównie na przejęciu cyrkla i umiejętności posługiwania się nim. Bliższe pokrewieństwo w sposobie ornamentacji można zauważyć jedynie w stosunku do ceramiki rodyjsko-jońskiej VII-VI w. p.n.e. (kwiat lotosu), etruskiej ceramiki budowlanej (skomplikowane wątki wirowe) oraz italskich, azurowych tarczki brązowych (VI w. p.n.e. lub później).

Odrębny rozdział dotyczy przeżywania się ornamentyki cyrklowej po głównym okresie jej stosowania (s. 83-87). Zagadnienie to M. Lenerz-de Wilde omówiła chronologicznie, zajmując się najpierw dość liczną, zwłaszcza w Szampanii, grupą zabytków z późnej fazy wczesnego stylu sztuki lateńskiej typu konewek z Basse-Yutz i Besançon, których wspólną cechą jest wykonanie z „wolnej ręki” szeregu elementów zdobniczych opartych na wzorach cyrklowych. Na zabytkach stylu Waldalgesheim stosowanie cyrkla obserwuje się wyjątkowo i motywy wykonane tą techniką odgrywają drugorzędą rolę w kompozycji ornamentu. Podobnie wygląda sytuacja w odniesieniu do stylu „plastycznego” i „zdobionych mieczy”, a najpóźniejszy zabytek z motywami „cyrklowymi” to słynny kocioł z Gundestrup. Specjalne miejsce zajmują wątki wykonane cyrklem w rzemiośle artystycznym Wysp Brytyjskich. „Technika cyrklowa” pojawiła się tam mniej więcej współcześnie jak na kontynencie i stosowana była do początków naszej ery w wersji zgodnej z zasadami „wczesnego stylu”, chociaż wyraźnie zaznacza się specyfika brytyjska tak w kompozycji, jak i w zasobie wątków zdobniczych.

Następnie (s. 88-92) zastanawiała się Autorka nad funkcją przedmiotów zdobionych przy użyciu cyrkla. Podkreśliła przy tym, że na zabytkach złotych występowały tylko ornamenty o skomplikowanej kompozycji. Jej zdaniem przedmioty o rozbudowanym zdobnictwie cyrklowym były wykonywane przez rzemieślników-specjalistów na zamówienie osób wysoko postawionych w hierarchii społecznej i pełniły funkcje specjalne (magiczne?, „insygniów?”). Bogatsze wzory na ceramice słusznie interpretuje natomiast jako kopie ornamentyki znanej z metali.

Pracę zamykają krótkie podsumowania wniosków (s. 93-95) oraz katalogi (s. 98-135) zabytków metalowych i ceramiki zdobionej cyrklowo, a także analogii greckich, wykaz literatury i tablice.

Monografia M. Lenerz-de Wilde dzięki wnikliwej analizie licznej grupy zabytków wczesnego stylu sztuki celtyckiej posiada bardzo istotne znaczenie dla poznania jej genezy, a także genezy kultury lateńskiej. W sposób precyzyjny ukazana została z jednej strony rola elementów przejętych z kręgu greckiego i etruskiego rzemiosła artystycznego, a z drugiej to, co było własnym, oryginalnym od-

kryciem rzemieślników — twórców tzw. wczesnego stylu sztuki celtyckiej. Obserwacje Autorki na temat rozprzestrzenienia różnych stylów ornamentyki cyrkłowej i wyjaśnienie tego zjawiska są cennym przyczynkiem do problematyki terytorialnego zróżnicowania wczesnej kultury lateńskiej. Bogata i doskonale przygotowana część ilustracyjna, w tym liczne mapy, stanowi doskonale uzupełnienie wywodów. Szkoda jedynie, że zamieszczono w zasadzie tylko rysunki ukazujące sposób konstruowania ornamentyki, a brak jest, poza nielicznymi wyjątkami, ich zdjęć lub całościowych rysunków oryginałów. Utrudnia to ocenę ścisłości dokonanych przez M. Lenerz-de Wilde rekonstrukcji, zwłaszcza iż nie wszystkie analizowane zabytki były publikowane w ogólnie znanych i łatwiej dostępnych opracowaniach monograficznych.

Jednym z istotnych zagadnień, które nie zostały wyczerpująco opracowane, jest rola ornamentyki cyrkłowej w czasach po okresie jej szczególnego rozkwitu. Zaważył tu niewątpliwie fakt, że Autorka nie wykorzystwała pracy V. Kruty (*L'art celtique en Bohême*, Paris 1975), która posiada zasadnicze znaczenie dla studiów nad „stylem plastycznym” w sztuce celtyckiej i zawiera publikacje wielu nie znanych uprzednio zabytków z tego czasu. Nieuwzględnienie tej istotnej pozycji bibliograficznej sprawiło, że Autorka pominęła także jeden zabytek z niewielkiej serii czeskich okazów wczesnego stylu zdobionych techniką cyrkłową — dalszy egzemplarz z Chlumu (V. Kruta, *op. cit.*, ryc. 4: 2), a także zabytki stylu Waldalgesheim — Čížkovice, Hosty, Dražičky (V. Kruta, *op. cit.*, ryc. 6: 1-2, 7: 2), których ornamentyka wykonana została techniką cyrkłową. Te drobne luki w wykorzystaniu bazy źródłowej nie wpłynęły jednak na poprawność wniosków Autorki.

Zenon Woźniak

K. V. KAZPAROVA, O FIDELIACH BRONZOWYCH TYPA „ARCHAEOLOGICAL GROUP DESIGN”, 1. 20. 1975, s. 38-76

W tym artykule i ogólnie interesującym opracowaniem dotyczącym zagadnień kultury brązowej jest omówienie okresu czasu, interesująca szczególnie sprawa na przykładzie fidelii brązowych w kontekście kultury celtyckiej. Autorka, która badała problematykę kultury celtyckiej, dokonała pobieżnego wykładu o fidelach typ. brązowego typu, wywołując pewne wątpliwości na kultury i okresy czasu z obszarów Europy Środkowej i Północnej. Wskazywać to należy, w porównaniu z wykładem w 1968 r. autorstwa A. K. Andersona i, zwłaszcza jeśli chodzi o terminy, jak i okresy ich reprezentowania.

Od czasu publikacji A. K. Andersona brak materialnych dowodów z ok. 300 w 1968 roku, co nie wpłynęło prawie wcale na rozwój badań nad grupą Design 1 i z Północy. Autorka miała wiele trudnego problemu zidentyfikowania artefaktów wczesnych brązowych, w których miał być typ brązowego węgla typu Design 1 i konstrukcji brązowej i późniejszej, stworzonej do typów podobnych wczesnohistorycznej, wczesnych form. Fidelia z konstrukcją brązową i konstrukcją, odnosić do okresu B wg typologii J. Kozłowskiego, wydać się z punktu widzenia brązowego okresu 1-2, jednak gdy Fidelia z konstrukcją brązową — z okresami 10-11. Dotyczy to zwłaszcza Fidelia brązowej i późniejszej.

1 A. K. Anderson, *Fidelski poverenijelnyj form 1968*, Moskva 1968, strona

2 L. D. Pukal, *Designski Group Design*, 1. 20, Mosk 1975-1976

3 K. V. Kazparova, *Brązowy typy fidelii*, V. 2, „Archeologičeskij Sbornik”, 1. 20, 1975, s. 38-76; K. V. Kazparova, *Temp materialnyj typy fidelii i ichnogo voprosu ostanovki*, „Archeologičeskij Sbornik”, 1. 27, 1976, s. 3-46.